

Uhrová, Eva; Uher, František

Slovenský příspěvek k nauce o slovní zásobě

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1973, vol. 22, iss. A21, pp. 127-130

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101150>

Access Date: 07. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

v Bulharsku, podílel se na sestavení bulharského pravopisného slovníku, Bulharského výkladového slovníku (Sofia 1955), podílel se na redigování třísvazkového akademického Slovníku současného bulharského spisovného jazyka (Sofia 1955—1959), velkého Rusko-bulharského slovníku (Sofia 1960), Polsko-bulharského slovníku (Sofia 1961), Slovensko-bulharského slovníku (Sofia 1970), redigovat bude i v současné době připravovaný Česko-bulharský slovník.

Svými četnými vystoupeními na mezinárodních kongresech, symposiích a konferencích reprezentuje prof. Lekov důstojně bulharskou vědu. I československé vědecké veřejnosti je dobře znám ze svých častých návštěv v Československu. Účastníci brněnských konferencí o syntaxi si zajisté vzpomenu na jeho referáty i jeho aktivitu při diskusích.

Na všechny, kteří poznali prof. Lekova, činí hluboký dojem jeho neobyčejná bibliografická sčítlost a jeho velká erudice ve všech oblastech slovanské i obecné jazykovědy. Svými bohatými vědomostmi a autoritou, svou láskou k vědě, již zasvětil celý svůj život, získává profesor Lekov své žáky i mladší spolupracovníky pro usilovnou práci na poli vědy.

Celoživotní dílo profesora Ivana Lekova je celou etapou v rozvoji bulharské slavistiky.

Vybraná bibliografie nejvýznamnějších prací profesora Lekova:

1. *Praslavjanski imena na rastenija. Kam vāprosā za slavjanskata prarodina*, Bālgarski pregled I, 1931, s. 473—526
2. *Praslavjanskite glagolni formi i otraženijata im v dnešnite slavjanski ezici*, Spisanie na BAN (SpBAN) LI, 1934, s. 196
3. *Otnošenie na srednoslovaški kām južnoslavjanskata ezikova grupa*, SpBAN LX, 1937, s. 203—236
4. *Projavi na fonologična svrāčstaratelnost v razvoja na bālgarskija, polskija i češkija ezik*, SpBAN LVIII, 1939, s. 85—106
5. *Fonologičnata stojnost na udālženite i udvoeni sāglasni zvukove v slavjanskite ezici*, Godišnik na Sofijskija universitet (GSU) XXXVI, 1940, s. 1—110
6. *Opit za fonologična charakteristika na bālgarskija ezik*, GSU XXXVII, 1941, s. 1—38
7. *Charakteristika na obštite čerti v bālgarski i iztočnoslavjanski*, SpBAN XXXVII, 1942, s. 1—100
8. *Za dialektikata v ezikovata sistema*, GSU XLIV, 1947—48, s. 1—33
9. *Ustojčivostta na slavjanskite ezici sreštu nasilstvena asimilacija*, Izvestija na Instituta za bālgarski ezik (IIBE) II, 1953, s. 55—69
10. *Iz slavjanskata leksikologija*, IIBE III, 1954, s. 11—60
11. *Edinstvo i nacionalno svoeobrazie na slavjanskite ezici v tehnija osnoven rečnikov fond*, Sofia 1955, 108 s.
12. *Slovoobrazovatelni sklonnosti na slavjanskite ezici*, Sofia 1958, 77 s.
13. *Obštност i mnogooobrazie v gramatičeskija stroj na slavjanskite ezici*, Sofia 1958, 128 s.
14. *Nasoki v razvoja na fonologičnite sistemi na slavjanskite ezici*, Sofia 1960, 113 s.
15. *Kratka sravnitelno-istoričeska i tipologičeska gramatika na slavjanskite ezici*, Sofia 1968, 211 s.
16. *Vāšna struktura na dumata v slavjanskite ezici*, Sofia 1971, 330 s.
17. *Osobenosti na sintaktičnija tip na slavjanskite ezici*, Sofia 1972, 101 s.
18. *Slavjanski ezici*, čast I, Sofia 1972, 164 s.

Janko Bāčvarov, Sofia

Slovenský příspěvek k nauce o slovní zásobě

Zdůraznění sémantického zřetel v soudobých popisech jazyka nese s sebou nutnost detailnějšího rozboru lexikálního systému, zvláště pak jemnějšího zachycení vztahů mezi jeho jednotkami, případně třídami těchto jednotek. Jistou překážkou pro to je nedostatek souhrnných prací, v kterých by byl na základě metodologicky jasné koncepce podán ucelný nárys problematiky slovní zásoby tak, aby i studium dílčích oblastí, vydělujících se určitými specifickými rysy z celku, mohlo být vedeno jednotnými principy. Starší Trávníčková *Nauka o slovní zásobě* dnes nedostačuje, jejím zčásti polemickým charakterem je výběr otázek determinován úžeji, než by tomu mělo u práce tohoto druhu být. Na postižení dílčích stránek lexikologie se omezují také další práce, jejichž řada v novějším období začíná sérií příspěvků ve sb. *O vědeckém poznání soudobých jazyků* z r. 1958. Velmi stručný nástin lexikologie mohl být podán v Havránkové-Jedličkové *České mluvnicí*. Podrobněji, ale ze specificky stylistického hlediska je pak část problematiky zachycena v *Základech české stylistiky*.¹⁾ (Jde zde vlastně o tzv. stylistickou lexikologii, která má svou tradici např. v germanistice.)

¹⁾ Al. Jedlička a kol., *Základy české stylistiky*, Praha 1970.

Za práci souhrnného rázu je třeba považovat studii I. Němce *Vývojové postupy české slovní zásoby*.²⁾ I když autor zaměřil svou pozornost na problémy historické lexikologie (šlo mu především o osvětlení principů lexikálního vývoje), nutnost objektivní orientace v obrovském slovníkovém materiálu si vyžádala, aby si k splnění svého úkolu vytvořil předpoklady vymezením základní pojmové struktury, jako např. slova, lexikálního významu, významotvorných činitelů atd. V tom směru představuje Němcova práce základ i pro synhronní zpracování nauky o slovní zásobě, jež v žádném případě není možno obejít.

V komplexním synchronním pohledu na tuto oblast jazykového systému, v díle, jež by mělo být důstojným protějškem monumentálního popisu příbuzné oblasti tvoření slov v češtině, bychom mimo jiné očekávali i lingvistické vyrovnání s otázkami, které do dané problematiky zasahují nebo přesahují z extralingvistických vědních oborů. Konečně i určitá zdánlivě vnější zpřesňování (jako stanovení poměru k jiným disciplínám jazyka) by v důsledcích mohly vést k vymezení hlubších obsahových kritérií.

Očekávání práce tohoto druhu vyvolává pochopitelně zájem o každou novou publikaci, která svým obsahem mříí k lexikologické problematice. Nemůže proto ujt pozornosti, že po Horeckého práci *Tvorenie slov* (Bratislava 1971) vyšel na Slovensku 2. svazek slovenské lexikologické řady s názvem *Náuka o slovnej zásobe*³⁾. Její autor — prof. P. Ondrus — jí koncipoval jako práci, která má sloužit širšímu okruhu zájemců. Nejedná se proto o vyčerpávající zpracování stanovené tematiky, nýbrž spíše o její zhuštěný a přehledný nástin. Přesto však, jako první práce z této oblasti ve slovenské jazykovědě, vzbudí hlubší pozornost lexikologů.

V stručné poznámce k obsahu této knihy se zaměříme především na jevy, které autor zpracovává méně obvyklým způsobem, nebo které nebyvají řešeny jednotně.

Z obsahu první kapitoly *Náuka o slovnej zásobe* plyne, že autor chápe lexikologii a nauku o slovní zásobě jako synonyma (v jistém kontrastu k soubornému označení řady prací *Slovenská lexikológia*, kam se zařadilo v I. svazku i tvoření slov). Rozeznává synchronní a historickou lexikologii a cíl synchronní lexikologie vidí v poznání slova a celé slovní zásoby zkoumané z rozličných hledisek (klasifikace slov). K této hlavní tematice se řadí ještě otázky frazeologie a lexikografie. Synchronní popis slov umožňuje vyjasňovat nejen základní teoretické otázky lexikologie, ale i normu používání slov.

V kapitole *Slovo ako jednotka slovenského jazyka* vychází Ondrus z pojetí slova jako základní jazykové jednotky. (Toto pojetí není přijímáno obecně. Např. někteří američtí lingvisté považují slovo za nepovažebnou jazykovou jednotku.) Vzhledem k obtížím, které jsou spojeny s definováním slova, nepovažuje za nutné vyčerpávající definici podávat, spíše se zabývá poznáním podstaty slova. Ta pak vyplývá z diferenčních příznaků slova vzhledem k jiným jazykovým jednotkám. Za základní rozlišující vlastnost slova od morfému považuje neproniknutelnost slova a další předpoklad pro konstituování slova jako jazykové jednotky vidí v řešení otázky totožnosti slova⁴⁾, tj. zjištění, zda jde o jedno nebo o více slov v případech různých gramatických forem slova. Za formy slov považuje autor tvary odlišné paradigmaticky. Varianty slov jsou rozdílné od toho podoby slov odlišné slovotvorným sufikem, řazením do různých gramatických rodů, hláskovým obsazením (*hrúza* × *hróza*), přičemž odlišnosti jsou tak malé, že nenarušují totožnost lexikální jednotky. (Rozlišení forem a variant se zde vcelku shoduje s pojetím sovětského lexikologa Šanského⁵⁾. Ondrus však, podle našeho názoru správně, neuvádí tzv. sémantické varianty, za které Šanskij považuje různé významy polysémních slov.)

V další části kapitoly naznačuje P. Ondrus, jak různí badatelé řeší vztah významu slova a pojmu, zabývá se činiteli, kteří tvoří sémantiku slova (nominativní funkce slova; intelektuální obsah, který je výsledkem odrazu faktů skutečnosti v našem vědomí; relační vlastnosti slova, které jsou podmíněny vnitřními i vnějšími jazykovými vztahy).

(Zde bychom chtěli říci, že v chápání významu slova a s tím souvisejících dalších pojmů, jako jsou smysl, obsah apod., se vlivem interdisciplinárních vztahů a různosti přístupů dospělo k značně složitému stavu. Je pravda, že jde často o jednotky multilaterální povahy, avšak i v tomto případě by mohlo být jistým řešením zavedení determinujících přívlasků k takovým jednotkám, které by se pak staly v jazykové praxi závaznými. Ilustrací současného stavu je definování po-

²⁾ I. Němec, *Vývojové postupy české slovní zásoby*, Praha 1968.

³⁾ P. Ondrus, *Slovenská lexikológia II, Náuka o slovnej zásobe*, Bratislava 1972.

⁴⁾ Srov. k tomu např. čl. J. Jahna, *K problematice slova*. *Miscellanea linguistica, Acta Universitatis Palackiana Olomucensis*, Ostrava 1971. Zde se za optimální procesy pro definování slova považují: rozpojení, osamostatnění a funkční nebo distribuční ekvivalence (s. 17—18).

⁵⁾ N. M. Šanskij, *Lexikologija sovremennogo ruskogo jazyka*, Moskva 1964.

dobných jednotek výřtem čtyř i více významů např. v Helbigově slovníku lingvistických termínů⁶.)

Jako obecné typy významu slov určuje Ondrus z hlediska historického význam základní, odvozený a etymologický, z hlediska synchronního pak význam přímý, přenesený (např. *hudba* jako příjemný zvuk: *hudba hlasu*). Na základě stylistické klasifikace lze vydělit význam neutrální a stylisticky zabarvený. Z hlediska realizace v řeči jde o význam volný a gramaticky nebo frazeologicky vázaný.

V oddíle o znakové povaze slova si čtenář zvláště uvědomí skutečnost, že jak materiální, tak i obsahová stránka znaku mají rozlišovací funkci. Autonomie obou stránek jazykového znaku umožňuje asymetrický dualismus znaku (označované může být vyjádřeno jinak než dosud, označující může nabýt jiné funkce).

Motivovanost slova (Ondrus neuzívá už dříve kritizovaných termínů slova značková a popisná), jeho vnitřní formu chápe autor jako vyjádření některého z nejnepodstatnějších, zpravidla nejpodstatnějších příznaků předmětů vnějšího světa.

V obsáhlé kapitole „*Diferenciácia slovej zásoby zo sémantického hľadiska*“ se rozebírá vícevýznamovost slov, synonymita, antonymita a homonymita. Správně je zde rozváděn sociální aspekt vícevýznamovosti slov (např. různé chápání slova *demokracie* v odlišných sociálních podmínkách). Vícevýznamovost je podmíněna tím, že slovo má odlišné denotáty a společný signifikát. Obvyklé typy vícevýznamových slov rozvádí Ondrus do specifitějších subtypů (pars pro toto: *požiadať o ruku* apod.).

Za synonyma se podle Ondrusa tradičně pokládají slova, která mají něco společného ve svých lexikálních významech. Z obsahové i formální stránky dělí autor lexikální synonyma na synonyma s intelektuálním obsahem (*jazykoveda* × *lingvistika*), synonyma vydělená na základě formálních rozdílů (vlastní synonyma) a synonyma s relačními vlastnostmi (stylistická, distributivní aj.).

U antonymem upozorňuje Ondrus na to, že negací nelze u jmen a sloves tvořit opozita: *nehovoríť* není tedy opozitem k *hovoríť*. Naproti tomu k slovům jako *deň* může vystupovat jako antonymum např. slovo *mesiac* (označuje-li noc).

Podstatou homonymie proti polysémii je, že zde nejde o totožná slova. Polysémní slova mají rozdílné denotáty, ale společný signifikát. Homonyma mají nejen rozdílné denotáty, ale i signifikáty. Ondrus rozeznává tři typy homonym: lexikální, morfoložická, fonetická.

V kapitole *Diferenciácia slovej zásoby z hľadiska expresivity* zaujme už úvodní vymezení emocionálně zabarvených slov. Toto zabarvení se neprojevuje bezprostředně, ale prostřednictvím pojmů a představ. Významy slov z tohoto hlediska obsahují buď jen pojmy o předmětech (*stůl*), pojmy o emocích (*smutek*), pojmy o volních impulsích (*nutit*), anebo jen představy o předmětech, emocích a volních impulsích (*hop*), anebo konečně obojí současně (*dělatko*, *smutňoučký*).

U deminutivních významů rozlišuje Ondrus kvantitativní (předmět menší než obvyklá míra: *světnička*), kvalitativní (mamička), současně kvalitativní i kvantitativní (děvčátko). (Hledisko inherentní a adherentní expresivity, které se od vydání Zimovy práce *Expresivita slova v súčasnej češtině* vžilo v literatuře české proveniencí, Ondrus neuplatňuje.)

V kapitole *Diferenciácia slovej zásoby zo stylistického hľadiska* se v souladu s novější slovenskou stylistickou literaturou v rámci tzv. administrativního stylu specifikují tzv. kancelarismy (tj. slova úředních aktů: *lhúta*, *nahlásit*). S odbornými termíny se částečně překrývají i žurnalistismy, tj. slova pojmenovávající jevy zejména společenského a politického života: *kampaň*, *blokáda*. (V *Základach české stylistiky* se tyto lexikální prostředky přiřazují k publicistické vrstvě jako tzv. publicismy). Cizojazyčná slova, označující jevy charakteristické pro svérázný život nebo národní rys cizího společenství, nazývá Ondrus souhrnně exotismy: *kuři*, *lady*, *harakiri*. (Nutno poznamenat, že sblížení kontinentů se dnes projevuje v oblasti jazykové právě stíráním exotického nádechu těchto a jim podobných slov.) Z kolokvialismů zaujmou českého čtenáře, i když z hlediska spíše slovotvorného, typy tvoření reprezentované příkladem *grandka* (spis. *kavárna Grand*).

V části *Diferenciácia slovej zásoby z hľadiska teritoriálneho a sociálneho používania* bude pro nás nezvyklé štěpení termínu slovní zásoba na dva významy, a to 1. souhrn slov, jimiž jazyk disponuje, 2. ta složka slovní zásoby, která nezahrnuje jádro (základní slovní fond). Trávníček tuto složku slovní zásoby nazývá slovní zásobou měnlivou⁷).

U dialektismů považuje Ondrus za účelné rozlišovat vlastní lexikální dialektismy (jsou k nim spisovná synonyma: *drobnice* × *osýpky*), etnografické dialektismy (pojmenovávají jevy, které se vyskytují jen v určitých nářečích: *guba* = kabát z hrubého sukna), sémantické dialektismy (slova

⁶) G. Helbig, *Kleines Wörterbuch linguistischer Termini*, Beilage zur Zeitschrift „Deutsch als Fremdsprache“ 2/1969.

⁷) Fr. Trávníček, *Nauka o slovní zásobě*, Praha 1958, s. 12.

homonymní se slovy spisovného jazyka: *lahodný* = 1. spis. *přijemný*, 2. nář. *malý*), lexikálně fonetické dialektismy (*chujavica* × spis. *fujavica*), lexikálně slovtvorné dialektismy (spis. *chytrák*, nář. *chytróš*).

Jako příklady na argotismy jsou v knize uvedeny poučné doklady z tajného jazyka „hornotrentčianských drotárov“: *kapustnica* = káva, *vrana* = koruna aj.

Ondrus uzavírá zkoumání argotu sociolingvistickým zjištěním, že se u nás argot v plné míře nezformoval, stejně jako deklasované sociální skupiny vůbec.

Slangová slova tvoří často celé synonymní řady: *hnojár*, *myškář*, *repár* (= student zemědělské školy).

Část *Diferenciácia slovej zásoby z hľadiska pôvodu* bude zajímat Čechy především vystižením rozdílů mezi češtinou a slovenštinou v tomto ohledu. Čeština nemá např. slova přejatá z ruštiny (*čudesný*, *dejstvovat*, *iskrenný*, *prelest*, *trud*). Běžně se doposud ve slovenštině používá původně latinských slov *vakácie*, *január* (a dalších názvů měsíců), za valašské kolonizace byly převzaty názvy *kľag*, *vatra*, *geleta*, *putera* aj. Mezi početnými hungarismy jsou: *vankúš*, *tava*, *denglavý*, *koč* atd.

Z hlediska aktivního a pasivního používání slova⁸⁾ rozeznává Ondrus v souhlase s pracemi sovětskými slova zastaralá a neologismy. I zde uplatňuje ještě další, jemnější dělení v obou kategoriích slov. Neologismem zůstává slovo, pokud neztratí charakter novosti a nepřejde do aktivní vrstvy slov. Rychlost pronikání do aktivní sféry je dána akutností pojmenovat nové předměty. Cenná je informace o tom, že některé neologismy se velmi rychle stávají archaismy nebo historismy (např. slovo *kulak*). (Tuto zvýšenou akceleraci v pohybu některých lexikálních jednotek si běžně málo uvědomujeme.)

Diferenciace slov podle *správnosti užití* je další kapitolou knihy. Není typická pro všechny lexikologické práce. Obvykle se objevuje místo toho kritérium spisovnost × nespisovnost. (Základní členění jednotlivých složek slovenského jazyka na spisovné a nespisovné vrstvy se uplatňuje i v *Tezích o slovenčine*.) Širší hledisko *správnosti* snad umožňuje více dbát na funkční zřetel. Hodnocení slov z tohoto zřetele se opírá podle autora o praxi, dobré jazykové povědomí a výsledky dosavadního výzkumu. Nejspolehlivějším pramenem jsou knihy nejlepších uměleckých a vědeckých pracovníků, jazykovědné práce výzkumné a normativní. V různých obdobích se různá slova hodnotí rozdílně, někdy až protichůdně.

V oddíle o *frazologii* se mluví o zhruba třech stupních idiomatičnosti, tj. nedělitelnosti (na menší jednotky) z významového hlediska a ustálenosti z hlediska formálního. Při dělení frazeologických útvarů se uplatňuje původ, sémantika útvaru, syntaktické a stylistické hledisko.

Mechanické používání frazeologických útvarů vede i k jazykovým chybám typu katachréze aj.

Poslední kapitola knihy je věnována *slovenské lexikografii*. Pro českého čtenáře je zde poučná zvláště informace o těch dílech, která v bohemistice ve větším rozsahu postrádáme (slovníky synonymické, frazeologické, retrográdní), a pak také pochopitelně zmínka o diferenčních slovnících česko-slovenských a slovensko-českých (i Češi uvítají vydání nového česko-slovenského slovníku).

Druhý svazek slovenské lexikologie není konceptně homogenní se svazkem prvním. Místo zčásti polemického přístupu ke sporným otázkám, který je charakteristický pro 1. svazek, se zde spíše uplatňuje konfrontace různých se názorů. Autor ponechává řadu formulací otevřených, a to proto, že na úzké ploše devadesáti stran není možná podrobná analýza, dále že by to podstatně ztížilo realizaci didaktického zřetele (knihy bude sloužit i jako vysokoškolská učebnice) a konečně snad i proto, že precizní vyřešení některých otázek nepovažuje autor zatím za reálné a detailní rozvedení těchto otázek tedy ani za účelné. Takový přístup má přednosti v tom, že autor může zachovávat vymezené proporce jednotlivých témat, jeho postup může být plynulý a přehledný. Všechny tyto klady Ondrusova publikace má. Proti některým starším pracím přináší Ondrusovo zpracování lexikologie řadu nových pohledů, promítajících se do jemnějšího rozboru a popisu dílčích jevů lexikologického charakteru. Nadalší informace Ondrus poukazuje bohatou bibliografií (vypracovanou pro každý tematický celek zvlášť).

Pro Čechy je cenná také exemplifikace. Umožňuje srovnávání s českým jazykem. Domníváme se, že Ondrusova práce je solidní výzvou k souhrnnému knižnímu zpracování nauky o slovní zásobě v české lingvistice.

E. Uhrová—F. Uher

⁸⁾ V lexikologických příručkách orientovaných na didaktickou praxi se pojmu *aktivní a pasivní slovník* (žáka) používá z hlediska rozvíjení slovní zásoby žáků.